

36. Богуславська В. Г. Народна освіта України в добу національно-демократичної революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк : Донецький національний університет, 2001. 20 с.
37. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). Чернігів : КП Вид-во «Чернігівські обереги», 2008. 368 с.
38. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.). Київ : Мандрівець, 1996. 359 с.
39. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2011. 652 с.
40. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / за ред. М. Д. Ярмаченка. Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 2002. 344 с.
41. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні : історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ : Либідь, 1992. 196 с.
42. Осташко Т. С. Український національно-освітній рух у 1917 р. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія.* Київ : Вид. центр КДЛУ, 1999. Вип. 83. С. 85–107.
43. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття). Київ : Науковий світ, 2002. 331 с.
44. Ротар Н. Ю. Основні напрямки реформування гімназійної освіти в Україні в 1917–1920 роках. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту.* Чернівці : ЧДУ, 1996. Вип. 6-7 : Історія. С. 147–162.
45. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.). Івано-Франківськ : [Б. в.], 1994. 143 с.

УДК 94(477):351 «1920/1930»

Людмила Бабенко
(м. Полтава)

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ І ПЕРЕСЛІДУВАННЯ 1920–1930-х РОКІВ У ПОЛТАВСЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ

У статті акцентується увага на етапах, сутності, напрямках репресій 1920–1930-х рр., спрямованих проти викладачів і студентів Полтавського педагогічного інституту. Розкриваються репресивні технології радянських органів державної безпеки. Наводиться орієнтовна статистика жертв політичних репресій серед професорсько-викладацького складу.

Ключові слова: політичні репресії, партійні чистки, тоталітаризм, «буржуазний націоналізм», Державне політичне управління (ДПУ), Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС).

Полтавський державний педагогічний університет дав українській і світовій науці талановитих педагогів і науковців, когорту яскравих фахівців на ниві освіти. Однак етапи його становлення, які збіглися з роками формування сталінського тоталітаризму, позначені численними втратами. Вони вимагають всебічного осмислення

сутності політичної системи, яка задекларувала побудову найгуманнішого комуністичного суспільства і водночас розгорнула війну проти власного народу. Жертвами політичних репресій в Україні стали представники всіх соціальних верств і категорій суспільства, однак науково-педагогічні кадри займали серед них особливе місце. Радянська держава з перших днів свого існування визначила навчання та виховання підростаючого покоління одним з пріоритетних напрямів своєї внутрішньої політики. Через систему освіти відбувався цілеспрямований вплив на свідомість усього суспільства, а від педагогів вимагалось відповідне ідеологічне забезпечення навчально-виховного процесу, формування політичної свідомості молоді у відповідності з комуністичними ідеалами. Особлива відповідальність у реалізації цих завдань покладалася на науково-педагогічні кадри педагогічних вузів. Тому більшовицька влада і її каральні органи суворо контролювали сферу освіти з метою запобігання виникнення опозиційних настроїв. До того ж радянська влада як форма диктатури пролетаріату завжди з підозрою ставилася до інтелігенції, вбачаючи в інтелектуальному середовищі сприятливий ґрунт для виникнення опозиції і національного сепаратизму.

Полтавський педагогічний інститут (з 1921 р. – інститут народної освіти, з 1930 р. – інститут соціального виховання) не тільки не зміг уникнути наслідків репресивної політики держави, але й опинився в їх епіцентрі. 1920–1930-ті рр. перетворилися на ланцюг політичних переслідувань, морального і репресивного терору проти викладачів і студентів. Ці проблеми вже неодноразово порушувалися полтавськими дослідниками і знайшли своє відображення в низці публікацій. Завдяки зусиллям науковців суспільству повернуто сотні імен репресованих педагогів, увічнено їх пам'ять у назвах вулиць міст Полтавщини, меморіальних дошках, музейних експозиціях і кабінетах, які діють в ПНПУ. Однією з перших на сторінки наукових публікацій потрапила непересічна постать професора В. О. Щепотьєва, стосовно якої обмежена джерельна база на рубежі 1980–1990-х років ще не дозволила з'ясувати всіх обставин його життя і діяльності [6, с. 64-69]. Помітну роль відіграла спроба редакційної колегії та колективу авторів Полтавського педінституту розглянути становлення історії вузу через її персоніфікацію. Так, у 1995 р. до відзначення 80-річчя вишу побачив світ 1-й випуск «Історії Полтавського педагогічного інституту в особах». Серед біографічних нарисів вісім присвячено репресованим викладачам (В. О. Щепотьєв, Г. Г. Ващенко, М. І. Гавриленко, В. С. Воропай, Ф. К. Курінний, П. Я. Макаренко, Г. Й. Майфет, П. П. Маслик) [8]. Продовження цього проекту реалізоване у 2-му випуску, який також містить нариси про репресованих педагогів – І. М. Онісіна, Є. М. Кудрицького, О. С. Панкратьєва [9].

Своєрідним узагальненням певних здобутків у галузі дослідження репресій педагогічної громадськості України стала монографія В. Марочка та Хілліга Гьотца, у якій автори простежують процес політичних переслідувань основних професійних груп освітян: ключових чиновників наркомату освіти, професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, вчених науково-дослідних установ та простих учителів загальноосвітніх шкіл [10]. Разом з тим залишається актуальним продовження досліджень з виявлення регіональних особливостей державної політики боротьби з політичним інакомисленням, винищення тисяч людей за критеріями тоталітаризму. Головними джерелами вивчення проблеми стали архівно-слідчі справи репресованих викладачів, студентів та співробітників Полтавського педагогічного інституту полтавських та центральних архівів.

Поняття «репресії» перебувало у широкому вжитку вже на початку встановлення радянської влади. Зокрема Всеросійську, а згодом і Всеукраїнську надзвичайні комісії у офіційних документах іменували органами «червоної» або «революційної» репресії. Причому, в Малій радянській енциклопедії 1930-х років воно трактувалося не тільки як покарання, але й ефективний виховний засіб. У виступі на ХУІ з'їзді ВКП(б) Сталін уточнював: «Репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу, але елементом допоміжним, а не головним», що в контексті «великого терору» мало винятково пропагандистський характер. Його теза про загострення класової боротьби при соціалізмі, висловлена у 1929 р., мала вирішальне значення в ескаляції виявлення «ворогів народу». Репресії набувають масового незаконного характеру з виразним політичним забарвленням.

Висвітлюючи карально-репресивні акції проти колективу викладачів і студентів Полтавського педінституту, правомірно акцентувати увагу на їх етапах. На наш погляд, можна умовно виділити три етапи. Перший припадає вже на 1920 рік і першу половину 1920-х рр., коли з остаточним встановленням радянської влади у Полтаві більшовики виявляли не лише прихильників поваленого самодержавного ладу, а й тих, хто брав участь у створенні національних владних та культурно-освітніх інституцій у контексті Української національно-демократичної революції. До української інтелігенції, котра щиро вболівала за долю національної культури та освіти, належав Володимир Олександрович Щепотьєв, у недалекому майбутньому – ректор інституту народної освіти (1921–1923 рр.), професор, авторитетний учений-філолог. У 1918–1920 рр. він викладав українську мову і фольклор на історико-філологічному факультеті Полтавського університету, який припинив свою діяльність з приходом більшовиків та був об'єднаний з учительським інститутом.

Учений-патріот був серед засновників просвітницької спілки «Українська культура», створеної у листопаді 1919 р. Ця організація, фінансове забезпечення якої здійснювала споживча кооперація Полтавщини, заснувала Фонд національної освіти. Ним утримувалися 20 українських гімназій, 5 з яких функціонували у Полтаві, решта на території Полтавської губернії. Міською гімназією № 4, створеної на базі єпархіальної дівочої школи, керували В. О. Щепотьєв та вчителька Варвара Морозовська.

Ці заходи в галузі освіти були перервані арештами 1920 р., що не обійшли і знаного педагога. «Ніхто із заарештованих ніякого гріха перед своїм народом на душі не мав, – писав у своїй книзі «Розгром Полтави» Дмитро Соловей. – Люди ці щиро працювали на його добро, творили підвалини для українського державного життя – вільного від будь-якого політичного і соціального гніту». Навіть в умовах 2-місячного тюремного ув'язнення В. О. Щепотьєв залишався вірним собі – розповідав тим, хто разом з ним перебував у великій тюремній камері по вулиці Кобеляцькій (зараз вул. Європейська – Л. Б.), сюжети з української історії та літератури. Факти більшовицької сваволі, за його власним свідченням, викликали «недовіру до національної політики радянської влади» [8, с. 164-165]. Тоді ж уперше було заарештовано і Віктора Семеновича Воропая, випускника фізико-математичного факультету Київського університету, котрий з 1919 р. розпочав викладацьку роботу в учительському інституті. Спільно з В. О. Щепотьєвим він працював над створенням українських шкіл у Полтаві, а також став одним з активних членів Товариства дослідження старовини [8, с. 57-58].

Другий етап репресій пов'язаний з наступом на здобутки політики українізації другої половини 1920-х рр. та справою «Спілки визволення України» (СВУ) 1929 р. Більшовики з класових позицій ототожнювали поняття «патріотизм» і «націоналізм», «сепаратизм», «петлюрівщина». Розвиток української науки і культури, зростання національної свідомості становили загрозу бажаній монолітності державного утворення під назвою СРСР. Комуністична партія посилювала роль карально-репресивних органів у боротьбі з «буржуазно-націоналістичними» тенденціями в Україні, згортаючи започатковану нею ж політику українізації. В полі зору органів ДПУ опинилися провідні діячі науки і культури. Так, циркулярні листи Секретно-політичного відділу ДПУ УСРР «Про українську громадськість» від 30 березня 1926 р. та «Про український сепаратизм» від 4 вересня цього ж року орієнтували місцеві органи в питаннях про «сутність, історію і тактику українського сепаратизму», а також висували конкретні завдання, що їх мали розв'язувати органи ДПУ. Зазначалося, що «новий національний курс» після XII з'їзду ВКП(б) зробив неможливим продовження збройного спротиву

більшовицькій владі, тому українські націоналісти перенесли вістря своїх зусиль на «культурний фронт», використовуючи легальні можливості для протидії більшовицьким перетворенням. У складі Секретно-політичного відділу існувало спеціальне 2-ге відділення, яке займалося «українською контрреволюцією», в тому числі «наркоматом освіти з усіма його органами». Керівництво спецслужб закликала органи на місцях «не обмежуватися простим спостереженням за всіма колами української громадськості, а вести активну розвідку серед видатних представників українських антирадянських течій», а також «якнайшвидшого розвитку нашої роботи за цими конкретними директивами» [12, с. 254-267]. Цей етап тривав до початку 1930-х рр., у ході якого наріжним каменем звинувачень стає «буржуазний націоналізм».

Третій етап переслідувань випадає на середину – другу половину 1930-х рр. Його точкою відліку, на думку дослідників, стало вбивство у 1934 р. відомого партійного діяча С. М. Кірова. 1 грудня того ж року ЦВК СРСР прийняв постанову «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». Згідно з цим документом термін розслідування справ обмежувався до 10 днів, розгляд справ у суді проводився без участі адвоката і прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не дозволялося, а вирок виконувався негайно після ухвалення. Роберт Конквест назвав постанову ЦВК «хартією терору». Пік репресій припадає на 1937–1938 рр. Їхнє ідеологічне обґрунтування, технологія, класифікація потенційних жертв, програма основних заходів викладені у двох оперативних наказах наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00447 від 30 липня 1937 р. і № 00486 від 15 серпня цього ж року. Зокрема по семи областях України передбачалося репресувати 28 800 осіб, але нарком зазначає, що «затверджені цифри є орієнтовні» [11, с. 383-388]. Другий наказ наголошував, що під його дію потрапляють «зрадники батьківщини, члени право-троцькістських шпигунсько-диверсійних організацій», засуджені воєнною колегією та воєнним трибуналом, починаючи з 1 серпня 1936 р. [12, с. 377]. У цей час на долю колективу педінституту випали найтяжчі випробування. Фактично увесь його колектив опинився заручником абсурдних підозр і звинувачень.

Отже, у республіці процес згортання українізації збігався у часі з посиленням пошуку українських націоналістів і підготовкою першого великого судового процесу над їх «провідниками», котрим стала справа СВУ. Професор Щепотьєв не помилився у своєму невтішному прогнозі: «Мені часто здавалося, що українізація проводилася тільки в інтересах зовнішньої політики, щоб привабити на свій бік українців, які живуть за кордоном. Я все думав, що українізацію відмінять» [3, т. 1, с. 237]. Саме він, поряд з адвокатом К. І. Товкачем, і був

перетворений каральними органами на одну з ключових фігур полтавського осередку СБУ. Початок існування організації слідчі пов'язували з перебуванням у Полтаві в 1923 р. академіка С. Єфремова, який займався вивченням творчої спадщини Панаса Мирного. В один з вечорів на честь приїзду іменитого вченого мистецтвознавець Михайло Рудинський влаштував вечірку, серед запрошених гостей були й викладачі педінституту В. Щепотьєв, О. Бузинний, В. Воропай.

Керуючись директивними вказівками про «контрреволюцію на культурному фронті», полтавські чекісти тримали в полі зору навчальні заклади, наукові та громадські організації. На початку 1927 р. співробітниками окружного відділу ДПУ була заведена оперативно-агентурна розробка під назвою «Культуртрегери». У щотижневих інформаційних зведеннях серед членів так званої «правої української групи» зустрічаємо прізвища В. Воропая, Г. Ващенко, вчителів полтавських шкіл і членів Наукового товариства Г. Коваленка, А. Левченка, П. Голобородька, Д. Голобородька, А. Ломакіна та інших. В. Щепотьєва чекісти називають «головним ідеологом групи» [5, арк. 3 зв.]. Про поїздки, зустрічі, зміст розмов підозрюваних співробітників ДПУ були детально поінформовані, оскільки їм вдалося завербувати кількох освідомлювачів з оточення В. Щепотьєва. Так, у інформзведенні за 3–9 липня повідомлялося, що «з висвітлення цієї групи працює секретний співробітник Полтавського окрвідділу ДПУ «Правдивий» (агентурний псевдонім не тотожний прізвищу секретного співробітника – Л.Б.). Крім того, при здійсненні операції було арештовано 3-х членів групи, один з яких майже оброблений і на днях буде завербований. Для його зашифровки арештовані члени групи будуть звільнені. Таким чином, висвітлення групи буде вестися двома агентами. Нами вжито заходів по виявленню харківських знайомих Щепотьєва і Левченка» [5, арк. 5]. Наукові контакти В. О. Щепотьєва як голови Полтавського наукового товариства при ВУАН трактувалися у контексті створення націоналістичного підпілля.

Після арешту проф. В. Щепотьєва Рада Полтавського наукового товариства, яке він очолював, ухвалила рішення про виключення з списків «...Бузинного О. Т., Воропая В. С., Голобородька П. Г., Жигадла І. Л., Рекала Є. Л., Тахтая О. К., Чуйка В. С., Щепотьєва В. О., які перебувають під слідством ДПУ за звинуваченням у контрреволюції» [13, арк. 6]. Також зі складу Ради виключили Г. Ващенко, а В. Воропай у 1930 р. був висланий за межі України і впродовж 1931–1937 рр. працював у Вологодському і Ставропольському педагогічних вузах, подальша доля його невідома [8, с. 59-60). У цьому ж році з Полтавського педінституту звільнили за звинуваченням у справі СБУ завідувача кафедри педології і педагогіки П. Л. Адамовича [8, с. 6].

Не минула хвиля арештів 1929 р. і філолога Є. М. Кудрицького. Ще до переїзду в Полтаву, він півтора місяця перебував під слідством

у Житомирі, але був звільнений за недоведеністю звинувачень і наступного ж дня повернувся до викладацької роботи. Однак, як зазначав пізніше у бесіді з ним заступник наркома освіти, «ця темна пляма у житті» компрометувала його як «викладача інституту», робила політично неблагонадійним в очах влади [9, с. 73]. Короткий час працював у Полтаві та підтримував зв'язки з науковим товариством відомий історик В. О. Пархоменко, якого заарештували у справі СВУ в Дніпропетровську.

Наступним кроком після арештів і звільнень у справі СВУ було «принципове» реагування партійної організації педінституту, котра здійснила «партчистку» професорсько-викладацького складу. Зокрема, 3 вересня 1929 р. бюро партосередку Полтавського ІНО ухвалило рішення: «Колектив залишити старий за винятком п'яти осіб (Булдовський, Клепацький, Степанівський, Березняк і Адамович), про яких просити О.П.К. вжити заходів, щоб їх перекинути в інші міста» [10, с. 156]. Наприкінці грудня 1930 р. окреме рішення партійне бюро приймає по професору історії П. Г. Клепацькому: «Підручник П. Г. Клепацького «Огляд джерел по історії України» як ідеологічно не витриманий і політично шкідливий від користування усунути». Опальний професор, вже працюючи в Мелітопольському педінституті, зазнав повторних репресій у 1937 р.

На початку 1930-х років відбувалася часта зміна директорів Полтавського педінституту, від яких партійне керівництво вимагало класової пильності та боротьби з «буржуазним націоналізмом»: у 1930–1931 рр. інститут очолював Карл Петрович Жагар, 1931–1933 рр. – Родіон Петрович Куліненко, 1933–1934 рр. – Петро Михайлович Койнаш, 1934–1935 рр. – Михайло Степанович Дашенко, 1935–1937 рр. – Іван Максимович Онісін, 1938–1940 рр. – Микола Васильович Доценко, 1940–1941 рр. – Петро Миколайович Асеев. Як зазначають автори згаданої монографії, «деякі з них активно викривали «ворогів народу», інші стали жертвами доносів учорашніх колег». У січні 1933 р. загальні збори колективу педінституту знайшли «прояв класово-ворожої куркульської ідеології (група Близниченка), бо він «мав викрити контрреволюційний виступ» викладачів Усія, Кривошея, Приймака, Овсієвського, але не зробив цього. А в липні того ж року міськком партії вимагав від керівників освітніх закладів «очистити ряди нашої партії від класово ворожих елементів, опортуністів різних мастей, дворушників, буржуазних переродженців, кар'єристів, шкурників, бюрократів та побутово-розкладених». Отже, до названих категорій можна було, за бажанням, зараховувати будь-кого з викладачів чи студентів. У результаті в пресі з'являються нові прізвища жертв чисток – Приймак, Казначеев, Волинський. Як осередок буржуазно-націоналістичної пропаганди згадується збірник статей «Полтавщина» (1927 р.), у якому В. Щепотьєв, Я. Риженко та

інші «ідеалізують церковщину й релігійні забобони, минулий дворянсько-поміщицький устрій» тощо «...і все це сплітається з антирадянськими вихватками». Колектив викладачів називають «Полтавською ІНО-вською групою націоналістів». Педінститут у пресі та слідчих документах називають «центром полтавської філії СВУ», тобто простежується намагання надати структурних ознак і організаційної завершеності контрреволюційної діяльності його науково-педагогічного колективу.

Завершення пошуків «охвістя СВУ» відбувалося ще й у 1934 р. Директор інституту П. Койнаш у статті, опублікованій у газеті «Більшовик Полтавщини» повертається до особи професора Г. Ващенка, який піддавався критиці за ігнорування постанови ЦК КП(б)У «Про націоналістичну діяльність УНДІПу», за відсутність належної оцінки «Харківської фашистської школи (Соколянський, Попов, Залужний)». 16 червня 1934 р. комісія з чистки партійної організації Полтавського педінституту «викрила націоналістів», яких «вигнано з інституту» з формулюваннями: «викриття націоналістичних моментів професора Ващенка», «націоналістичне викладання викладача української мови Волинського», «за протаскування механіцизму в біології» Степанівського, «за вульгаризацію діалектики» лектора Гнезділова [10, с. 158]. Своєрідним підсумком другого періоду репресій у Полтавському педінституті стала постанова ЦК КП(б)У «Про антирадянські виступи і засміченість полтавських вишів – інституту м'ясної промисловості і педагогічного інституту» від 16 березня 1935 р. Констатувалася нагальна потреба укомплектування вузів новими кадрами.

Процес ліквідації у середині 30-х років залишків українських політичних партій також охопив письменницькі та науково-педагогічні кола. На настроях останніх тяжко відбилися самогубства в 1933 р. письменника М. Хвильового та колишнього наркома освіти М. Скрипника, смертоносний голодомор. З цього приводу викладач В. Степанівський у розмовах висловлював негативну оцінку «заходів радянської влади», говорив, що «колективізація призводить до голоду селянства і зубожіння України», «багато людей гине», що цілком об'єктивно характеризувало радянську дійсність [4, арк. 16].

Суворе випробування очікувало талановитого літератора, викладача історії літератури та музики Григорія Йосиповича Майфета. Випускник фізико-математичного факультету Полтавського ІНО одночасно прослухав курс філологічного факультету і під впливом професора Щепотьєва обрав навчання в аспірантурі інституту імені Т. Г. Шевченка, підтримував творчі зв'язки з українськими письменниками і поетами М. Ірчаном, М. Зеровим, Ю. Яновським та іншими. Г. Майфета заарештували 5 грудня 1934 р., а вже 27–28 березня 1935 р. Військова колегія Верховного суду СРСР

засудила його до 10 років виправно-трудоих таборів. Педагога визнали винним в участі «у терористичній групі, створеній боротьбистською організацією». У кримінальній справі Майфета як співучасники проходять письменники М. Хвильовий, Г. Епик, В. Підмогильний, М. Бажан, М. Куліш, Ю. Яновський та інші видатні українські письменники [3, т. 5, арк. 107, 107 зв., 108].

Серед довгого списку звинувачуваних зустрічається й прізвище Івана Назаровича Капустянського, котрий стояв біля витоків становлення інституту народної освіти. З 1921 р. він працював головою полтавського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи, поєднуючи пам'яткоохоронну роботу з викладанням на історико-філологічному факультеті ІНО, учительських курсах, в губернській партійній школі, був організатором при Центральному пролетарському музеї кабінету фольклору та мови і протягом певного часу керував його роботою. З 1923 р. наукова і творча доля Капустянського пов'язана з Харковом, де він і був репресований у 1935 р. [7, с. 148-149].

Апогей репресивної політики у 1937–1938 рр. отримав назву Великого терору. В педінституті він починався з галасливої кампанії у пресі про засилля троцькістів і буржуазних націоналістів серед викладачів і студентів, численних партійних зборів і перевірок, масового виключення з партії і комсомолу. Однією з таких жертв став член парткому Петренко, який наважився на засіданні 26 серпня 1936 р. у ході обговорення «викритої контрреволюційно-націоналістичної групи Миколенка в педінституті» заявити: «В парткомісії не може бути спеціальна освідомлювальна мережа, на це є органи НКВС. І я цілком і повністю не можу ставити у вину парторганізації те, що несвоєчасно викрили націоналістів» [10, с. 174]. Петренка не лише виключили з парткому, але й позбавили членства в партії.

Чистка професорсько-викладацького складу інституту розпочалася з 1937 навчального року. Газета «Соціалістична Харківщина» опублікувала статтю «Націоналістичне кубло в Полтавському педінституті», у якій шельмувалося «троцькістсько-бухарінське націоналістичне охвістя», а персонально – Кудрицький, Самійленко, Москаленко, Фрейзінгер, Крупенніков. 19–20 вересня 1937 р. відбулися партійні збори з рекордним числом присутніх – 500 осіб.

Вакханалія партійних чисток поповнила список викладачів, чії прізвища називалися в пресі, рішеннях партійних зборів, адміністративних наказах як «буржуазно-націоналістична та троцькістська наволоч» – Бондаренко, Півторак, Чернуха, Копкін, Золотухін, Ткаченко, Ломоносов, Царенко. Восени 1937 р. з інституту звільнили 12 викладачів, з них 6 «за невідповідність своєму призначенню», решту за політичними мотивами (не критикували на

лекціях «ворогів народу»). Не вдалося уникнути репресії і секретареві парткому інституту Івашині, якого в січні 1938 р. виключили з партії «за неочищення педінституту від класово ворожих елементів». Наслідком політичних чисток і арештів став дефіцит педагогічних кадрів, який набув критичних масштабів – не було змоги навіть скласти розклад навчальних занять, впродовж першого семестру 1937 р. виявилися зірваними 300 лекцій, що ставилося в провину директору інституту Онісіну [1, арк. 16]. Трагедія цих людей полягала не лише в тому, що вони позбавлялися засобів до існування, улюбленої роботи, але й перетворювалися на ізгоїв, ізольованих від суспільства тавром «ворога народу». Наступним етапом їх суспільної дезінтеграції були арешти і ув'язнення.

Зокрема неважко було спрогнозувати арешт директора І. М. Онісіна. Його, росіянина за національністю, звинувачували в українському буржуазному націоналізмі [2, арк. 1,5]. Не менш абсурдно виглядає звинувачення, висунуте проти М. І. Гавриленка, якого слідчі змусили визнати астрономічний гурток, контрреволюційною організацією, що виношувала терористичні наміри [4, арк. 42; 56; 59].

Упродовж 1937–1938 рр. ряди репресованих викладачів поповнили професор історії Наталія Мірза-Авакянц, котра у 1920-х роках була заступником директора інституту з наукової роботи, П. Я. Макаренко, О. М. Коллонтай – викладачі кафедри педагогіки, біолог Ф. К. Курінний, математик, один з перших організаторів заочної форми освіти в педінституті П. П. Маслик, викладач військової справи П. Колясинський, фізики Ю. Ф. Костенецький та В. Ісаєв, видатний знавець народної творчості В. Верховинець, завідуючий механічними майстернями педінституту Аптекаєв. У вересні 1937 р. вдруге було притягнуто до арешту і слідства у груповій справі В. О. Щепотьєва, котрий після повернення з заслання жив у селі Веприк, і засуджено до розстрілу

Варто зацентувати увагу на змістові найбільш широко вживаних статей кримінального кодексу України щодо заарештованих викладачів і студентів педінституту. Сумну пальму першості тримала стаття 54-10 ч. 2, що передбачала покарання за антирадянську агітацію і пропаганду. Як правило, поряд з нею фігурувала стаття 54-11 – організована контрреволюційна діяльність. У сукупному застосуванні вони дозволяли виносити вирок від 5 років виправно-трудових таборів з наступним ураженням в політичних правах і аж до вищої міри покарання. В практиці карально-репресивних органів середини – другої половини 30-х років мало місце застосування статей 54-8 (терористична діяльність) та 54-12 (недонесення про антирадянську діяльність).

Мартиролог жертв політичних репресій у Полтавському педагогічному інституті з поіменним списком – нагальна вимога часу і завдання науковців. Їх підрахунки вимагають тривалої системної роботи з залученням різноманітних історичних джерел, з врахуванням усіх форм репресій та деформацій навчального процесу, що мали політичний характер. За попередніми і далеко не вичерпними підрахунками авторки, зробленими переважно на основі опублікованих праць та регіональних архівів можна констатувати, що за архівно-слідчими справами як «вороги народу» та їх пособники, співучасники «контрреволюційних організацій» проходять близько 70 осіб викладачів та 10 студентів. Розстріляні за вироками особливих нарад та судів В. Щепотьєв, О. Панкратьєв, П. Маслик, П. Макаренко, В. Верховинець, П. Колясинський, І. Майзус. У своїй книзі В. Марочко та Хілліг Гьотц на підставі аналізу архівних матеріалів наводять також підрахунки кількості жертв партійних чисток у Полтавському педінституті. На кінець 1937 р. з 235 членів партії «вичистили» 109, з яких 44 заарештували на початку січня 1938 р. [10, с. 176]. Чимало полтавських педагогів загинули під час слідства, в тюрмах і таборах від тортур, хвороб і непосильної праці: І. Онісін, І. Капустянський, Н. Мірза-Авакянц, О. Коллонтай та багато інших. Сталінські застінки підривали й морально-психологічний стан людини, породжували внутрішні конфлікти особистості, які інколи спонукали до самогубства, як, наприклад, Г. Майфета.

У період десталінізації значна кількість архівно-слідчих справ була переглянута. Додатковим розслідуванням встановлювалася недоведеність звинувачень щодо окремих осіб, приймалися рішення судів про реабілітацію. Однак часткові негласні кроки кінця 1950-х років не відновили історичної справедливості. Тільки впродовж 1990–2000-х років імена репресованих науковців і педагогів Полтавського педагогічного інституту були повернуті українському народу.

Джерела і література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Полтава (далі ГДА СБУ), спр. 639-С.
2. ГДА СБУ, м. Полтава, спр. 3047-С.
3. ГДА СБУ, м. Полтава, спр. 5179-С. У 5-ти томах.
4. ГДА СБУ, м. Полтава, спр. 14862-С.
5. ГДА СБУ, м. Київ, спр. 67098. У 237 томах. Т.222.
6. Бабенко Л. Л. Блискучий талант (Щепотьєв Володимир Олександрович) // Реабілітовані історією. Київ – Полтава: Рідний край, 1992. – С.64–69.
7. Граб В. І. У лещатах ДПУ. Нариси про безпідставно репресованих діячів науки та культури. – Полтава: Археологія, 1999. – 216 с.
8. Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. Матеріали конференції, присвяченої 80-річному ювілею інституту. – Полтава: Кларисса, 1995. – 172 с.

9. Історія Полтавського педагогічного університету в особах (на посвяту 90-річчю заснування навчального закладу). – Полтава: АСМІ, 2004. – 176 с.
10. Марочко В., Хіллїг Гьотц. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – Київ: Науковий світ, 2003. – 302 с.
11. Хрестоматія з історії держави і права України. – Т.2. – Київ: ІнЮре, 1997. – 405 с.
12. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи. – Київ: Абрис, 1997. – 608 с.
Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.166, оп.9, спр. 14